

Urszula Gierasimiuk

KOBIETY – FUNKCJONARIUSZE
WOJEWÓDZKIEGO URZĘDU
BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO
W BIAŁYMSTOKU
W PIERWSZYCH LATACH
DZIAŁALNOŚCI
(ZARYS PROBLEMATYKI)

Rozbudowany resort bezpieczeństwa publicznego angażował na swoje usługi tysiące osób mających realizować w Polsce zadania wyznaczone przez stalinowski ustroj. W zdobyciu pracowników starano się sięgać do wszystkich warstw społecznych. W orbicie zainteresowania znalazła się również kobieta, której pozycja społeczna w powojennej Polsce zaczęła ulegać zmianie. Dotychczasowy przedwojenny model wychowania dziewcząt – przygotowujący je jedynie do roli matki, żony, gospodyni domowej – ustąpił miejsca idei pracy zawodowej. Kobiety stawały się nie tylko gospodyniami, lecz także wyspecjalizowanymi pracownikami państwowymi, a założenia stalinizmu wysuwały je dodatkowo na pierwszy plan jako przodowniczkę pracy¹. Powojenna pozycja kobiety stawała się zatem niejako dwubiegowym obrazem funkcji społeczno-politycznych i wymagała podjęcia dwuetatowego sposobu życia. Komunistyczna emancypacja kobiet lokowała je w typowo męskich zawodach, a obraz kobiety na aktorach mocno wrósł w jej socjalistyczny wizerunek. Kobiety znalazły zatrudnienie także w siłowym resorcie, jakim były urzędy bezpieczeństwa publicznego.

Rzetelne badania nad strukturą aparatu represji w Polsce zapoczątkowano w momencie utworzenia Instytutu Pamięci Narodowej. Otworzyła się wtedy możliwość dla historyków do szerszego zapoznania się z archiwaliami tajnych służb PRL, przechowywanymi do tej pory w Urzędzie Ochrony Państwa. Udostępnione dokumenty pozwoliły na powstanie publikacji naukowych odbiegających diametralnie od tych sprzed 1990 r.²

¹ A. Kurzynowski, *Przemiany wzorów karier zawodowych kobiet w latach 1950–1989* [w:] *Kobieta i praca. Wiek XIX i XX*, t. VI, red. A. Żarnowska, A. Szwarc, Warszawa 2000, s. 189–215.

² Zob. np. *Ochrona bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, red. T. Walichnowski, Warszawa 1989.

Wydane od tego czasu opracowania opisują strukturę i obsadę personalną komórek organizacyjnych Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego. Niezwykle cenne są pozycje wydane pod redakcją Andrzeja Paczkowskiego, Krzysztofa Szwagrzyka i Antoniego Dudka, które zgłębiają metody i działania resortu³.

Wiele pisano także na temat powstania i działalności terenowych struktur resortu w całej Polsce⁴. Przeanalizowano również początki kształtowania się i metody działania WUBP w Białymstoku⁵, a z biegiem lat ukazały się publikacje poświęcone powiatowym urządzeniom bezpieczeństwa działającym na terenie województwa białostockiego⁶.

Badacze poza strukturami zajęli się również składem osobowym aparatu represji⁷. Uwaga historyków – obok wykształcenia, wieku i pochodzenia społecznego – skupiła się na przekroju narodowościowym funkcjonariuszy UBP. Próbę wyjaśnienia np. stereotypu udziału ludności żydowskiej w strukturach „bezpieki” podjęli Andrzej Paczkowski⁸ i Krzysztof Szwagrzyk⁹. W kręgu zainteresowań znalazł się również stopień zaangażowania osób narodowości białoruskiej we współtworzeniu komunistycznego

³ A. Bilińska-Gut, *Struktura i organizacja Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego w latach 1944–1954*, „Zeszyty Historyczne WiN-u” 2001, nr 15; Czekiści. *Organy bezpieczeństwa w europejskich krajach bloku sowieckiego 1944–1989*, red. K. Persak, Ł. Kamiński, Warszawa 2010; H. Dominiczak, *Organy bezpieczeństwa PRL 1944–1990. Rozwój i działalność w świetle dokumentów MSW*, Warszawa 1997; *Instytucje państwa totalitarnego. Polska 1944–1956*, red. A. Paczkowski, Warszawa 1994; A. Paczkowski, *Trzy twarze Józefa Światły. Przyczynek do historii komunizmu w Polsce*, Warszawa 2009; L. Pawlikowicz, *Tajny front zimnej wojny. Uciekinierzy z polskich służb specjalnych 1956–1964*, Warszawa 2004; P. Pytlakowski, *Republika MSW*, Warszawa 1991; R. Terlecki, *Miecz i tarcza komunizmu. Historia aparatu bezpieczeństwa w Polsce w latach 1944–1990*, Kraków 2007; „Zwyczajny resort”. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. T. Łabuszewski, K. Krajewski, Warszawa 2005; *Bijące serce partii. Dzienniki personalne Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego*, t. 1: 1945–1947, red. A.K. Kunert, R.E. Stolarski, Warszawa 2001; *Aparat bezpieczeństwa w latach 1944–1956. Taktyka, strategię, metody*, cz. 1: *Lata 1945–1947*, cz. 2: *Lata 1948–1949*, red. A. Paczkowski, Warszawa 1994 (t. 1), 1996 (t. 2); *Aparat bezpieczeństwa w latach 1950–1952. Taktyka, strategia, metody*, oprac. G. Majchrzak, A. Paczkowski, Warszawa 2004.

⁴ Np.: *Rok pierwszy. Powstanie i działalność aparatu bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie (lipiec 1944–czerwiec 1945)*, red. L. Pietrzak, S. Poleszak, R. Wnuk, M. Zajączkowski, Warszawa 2004.

⁵ J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji: Białystok 1944–1945*, t. 1, Białystok 1996; *idem, Działania operacyjne Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku na przykładzie likwidacji grupy NZW Stanisława Grabowskiego „Wiarusa”* [w:] „Zwyczajny” resort...; A. Chmielewska, *akta Wojewódzkiego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku* [w:] *Materiały z konferencji archiwalnej w białostockim Oddziale IPN – Białowieża 2003 r.*, Białystok 2005, s. 9–40; *Twarze białostockiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Białymstoku. Informator personalny*, red. P. Łapiński, Białystok 2007.

⁶ P. Kalisz, *Powstanie i organizacja Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Suwałkach w latach 1944–1945* [w:] *Studia i materiały do dziejów najnowszych ziem północno-wschodnich Polski (1939–1989)*, red. J.J. Milewski, Białystok 2004; J. Snopko, *Początki działalności Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Augustowie i jego udział w obławie lipcowej 1945 r. Wybór dokumentów*, „Studia Podlaskie” 2005, t. 15; T. Danilecki, M. Zwolski, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Bielsku Podlaskim (1944–1949)*, Białystok 2008; K. Sychowicz, *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Łomży*, Białystok 2009.

⁷ *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. I–III, red. K. Szwagrzyk (t. I), P. Piotrowski (t. II–III), Warszawa 2005–2008.

⁸ A. Paczkowski, *Żydzi w UB. Próba weryfikacji stereotypu* [w:] *Komunizm – ideologia, system, ludzie*, red. T. Szarota, Warszawa 2001.

⁹ K. Szwagrzyk, *Żydzi w kierownictwie UB. Stereotyp czy rzeczywistość?*, „Biuletyn Instytutu Pamięi Narodowej” 2005, nr 11.

aparatu przemocy. Zagadnieniu temu swoje prace poświęcili m.in. Krzysztof Sychowicz¹⁰ i Tomasz Danilecki¹¹.

Lokalną kadrcę kierowniczą przestudiowali natomiast historycy zatrudnieni w poszczególnych oddziałach IPN¹². Kierownictwo UB województwa białostockiego zostało ukazane w publikacji pt. *Twarze białostockiej bezpieki*¹³. Mając na uwadze przekrój badań historyków nad obrazem funkcjonariuszy, wątkiem wciąż niedostatecznie zbadanym wydaje się być udział kobiet w strukturach resortu bezpieczeństwa.

Od pewnego czasu zaczęły pojawiać się pojedyncze artykuły czy krótkie notki o funkcjonariuszkach, omawiające jedynie sylwetki kobiet i ich życiorysy. W publikacjach poświęconych funkcjonariuszom trudno jest doszukać się ujęcia procentowego bądź liczbowego zatrudnienia według płci w poszczególnych wydziałach WUBP w Białymstoku. W skali kraju natomiast możemy jedynie znaleźć pojedyncze informacje i liczby dotyczące kobiet wśród funkcjonariuszy resortu, jak np. dane z artykułu Jerzego Bednarka o przestępczości wśród funkcjonariuszy, który podaje, że w roku 1949 na 52 053 mężczyzn zatrudnionych w „bezpiece” pracowało 8635 kobiet¹⁴.

Niewielka jest także lista publikacji na temat życiorysów kobiet – funkcjonariuszy. Do tej pory ukazały się dwa artykuły dotyczące tej tematyki. Ciekawy tekst Tomasza Danileckiego opublikowano w 2004 r. na łamach „Aparatu Represji w Polsce Ludowej 1944–1989”¹⁵. Autor scharakteryzował w nim funkcjonariuszkę WUBP w Białymstoku współpracującą z podziemiem niepodległościowym. Ponadto w 2009 r. w „Przeglądzie Archiwalnym Instytutu Pamięci Narodowej” ukazał się tekst Agaty Stopyry analizujący życiorys chyba najbardziej rozpoznawalnej funkcjonariuszki UB, jednocześnie dyrektorki departamentu w MBP, która po zakończeniu służby w organach bezpieczeństwa została objęta zainteresowaniem operacyjnym SB¹⁶. Krótkie biogramy kobiet piastujących wysokie stanowiska zamieszczone zostały w publikacjach poświęconych obsadzie kierowniczej urzędów wojewódzkich¹⁷. Brak jest jednak publikacji zawierających

¹⁰ E. Mironowicz, *Białorusini w Polsce 1944–1949*, Warszawa 1993; *idem*, *Polityka narodowościowa PRL*, Białystok 2000; K. Sychowicz, *Aparat bezpieczeństwa w województwie białostockim wobec byłych członków Białoruskiego Komitetu Narodowego (1945–1956)* [w:] *Aparat bezpieczeństwa Polski Ludowej wobec mniejszości narodowych i etnicznych oraz cudzoziemców. Studia nad zagadnieniem*, red. J. Syrnyk, Warszawa 2009, s. 118–140.

¹¹ T. Danilecki, *Funkcjonariusze narodowości białoruskiej w PUBP w Bielsku Podlaskim w latach 1944–1956 (zarys problematyki)* [w:] *Stosunki polsko-białoruskie w województwie białostockim w latach 1939–1956*, red. J.J. Milewski, A. Pyżewska, Warszawa 2005.

¹² Np.: *Twarze wrocławskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa we Wrocławiu. Informator personalny*, red. T. Balbus, P. Piotrowski, K. Szważyk, Wrocław 2006.

¹³ *Twarze białostockiej bezpieki...*

¹⁴ J. Bednarek, *Przestępczość wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa w latach 1946–1950 w ocenie Biura do spraw Funkcjonariuszy MBP*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2008, t. 1, s. 141–207.

¹⁵ T. Danilecki, *Sprawa Zinaidy Gryning*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2004, nr 1, s. 236–244.

¹⁶ A. Stopyra, *Figurantka „Roxana”. Inwigilacja Julii Brystiger przez Służbę Bezpieczeństwa (1962–1974)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2009, t. 2, s. 389–404.

¹⁷ Np.: *Twarze krakowskiej bezpieki. Obsada stanowisk kierowniczych Urzędu Bezpieczeństwa i Służby Bezpieczeństwa w Krakowie. Informator personalny*, red. W. Frazik, F. Musiał, M. Szpytma, Kraków 2006.

szczegółowe dane dotyczące np. statusu społecznego, narodowości i liczby kobiet zatrudnionych w poszczególnych urzędach bezpieczeństwa.

Podstawę do tego typu badań stanowi przede wszystkim dokumentacja osobowa. Na potrzeby omawianego tematu wykorzystano akta osobowe funkcjonariuszek zatrudnionych w WUBP w Białymstoku na przestrzeni lat 1944–1954. Materiały te zgromadzone są w archiwum OBUiAD IPN w Białymstoku. Całość zespołu akt osobowych funkcjonariuszy obejmuje dokumentację wytworzoną kolejno przez: WUBP, WUdsBP oraz KW MO, zachowując przy tym ciągłość w numeracji archiwalnej¹⁸. Obecny kształt i układ aktom osobowym nadały prace archiwalne przeprowadzone w latach siedemdziesiątych i osiemdziesiątych XX w. Niestety w trakcie ówczesnego porządkowania część dokumentów kadrowych została wybrakowana, gdyż nie przedstawiały one wartości operacyjnych. Wydaje się, że zniszczono przede wszystkim świadectwa ukończenia kursów i szkoleń, szkół oficerskich oraz charakterystyki z okresu służby. Ponadto w większości nie zachowały się materiały z przebiegu postępowań śledczych prowadzonych przez Wydział ds. Funkcjonariuszy – pozostały jedynie nieliczne dokumenty¹⁹. W wielu przebadanych jednostkach archiwalnych są tylko: życiorys, karta przebiegu służby lub podanie o przyjęcie do pracy w UBP w Białymstoku. W przypadku braku akt osobowych pomocne były również rozkazy personalne oraz karty ewidencyjne z kartoteki byłych funkcjonariuszy SB.

Podczas kwerendy wyselekcjonowano 157 jednostek archiwalnych dotyczących kobiet, a znajdujących się w zespole akt osobowych byłych funkcjonariuszy SB z województwa białostockiego oznaczonym nr. 98. Głównymi kryteriami doboru były: czas rozpoczęcia pracy pomiędzy 1944 r. a 1954 r. w WUBP w Białymstoku oraz zatrudnienie w wydziałach operacyjnych. Do powyższych wydziałów zaliczono: I, II, III, IV, V, VII, VIII, Śledczy, Walki z Bandytyzmem, „A”, Łączności, do spraw Funkcjonariuszy²⁰. Na tym etapie badań celowo zostały pominięte wydziały pomocnicze, m.in.: Zdrowia, Finansowy czy Kwatermistrzostwo. Zdecydowano się na to ze względu na znaczną liczbę kobiet zatrudnionych tam na etatach cywilnych i niemających związku z represjami, m.in. sprzątaczką, kelnerką, sanitariuszką, księgową. Wyjątek stanowią tu wydziały Personalny i Ogólny. Pierwszy z nich pozostawiony został ze względu na rolę, jaką odgrywał w polityce kadrowej urzędu, drugi natomiast z uwagi na bezpośrednią współpracę z samym szefem i dostępem do wszelkich informacji zarówno wpływających, jak i wpływających z urzędu.

Dokumentacja kadrowa tworzy bardzo specyficzny zbiór źródeł. Do informacji w nich zawartych należy oczywiście podchodzić z ostrożnością. Część z podawanych faktów we własnoręcznie spisywanych życiorysach, podaniach o przyjęcie do pracy lub ankietach specjalnych rozmięła się z prawdą. Późniejsze sprawdzenia dokonywane przez referentów Wydziału Personalnego i kontrole specjalne przeprowadzane przez Wydział ds.

¹⁸ Dodatkowo akta funkcjonariuszy UB/SB w trakcie porządkowania opatrzone zostały sygnaturą (cyfrą V).

¹⁹ R. Kościński, *Dokumentacja archiwalna WUBP w Poznaniu. Kilka uwag do wybranej serii akt [w:] Z archiwum Oddziału Instytutu Pamięci Narodowej w Poznaniu. Studia nad zasobem*, red. R. Kościński, R. Leśkiewicz, Warszawa–Poznań 2008, s. 54–64.

²⁰ A. Bilińska-Gut, *op. cit.*, s. 89–119; J. Autuchiewicz, „Czujnij towarzysze, czujnij...”. *Współzawodnictwo pracy w UB*, „Pamięć i Sprawiedliwość” 2009, nr 1, s. 417–429.

Funkcjonariuszy nierządco ujawniały informacje fałszywe bądź zatajone²¹. Mimo to zdarzały się przypadki, że całymi miesiącami, a nawet latami nie udawało się wykryć fałszerstw w życiorysach²². Przy zachowaniu ostrożności akta osobowe stanowią doskonałe źródło do badań nad przeszłością kandydatów. Życiorysy i ankiety specjalne znajdujące się w teczkach osobowych są pomocne przy ustalaniu pochodzenia społecznego, narodowości, wyznania oraz wykształcenia. Przy ich pomocy można odtworzyć przebieg służby, ale także stopień zaangażowania w wykonywaniu poleceń przełożonych, zaangażowanie w pełnioną służbę (nagrody, awanse). W pewnym stopniu są także pomocne w ustaleniu powodów, dla których część kobiet decydowała się świadomie bądź nie na współtworzenie aparatu przemocy na Białostocczyźnie.

Po wyparciu Niemców ze stolicy województwa białostockiego na terenie miasta od 27 lipca 1944 r. zaczęła instalować się nowa komunistyczna władza. Do Białegostoku niemal u boku Armii Czerwonej przybyła pierwsza grupa działaczy komunistycznych, m.in.: mjr Leonard Borkowicz i kpt. Jerzy Sztachelski (pełnomocnicy PKWN na województwo białostockie), jedna z kluczowych działaczek PPR – Edwarda Orłowska, a także płk Tadeusz Paszta, mający zorganizować Urząd Bezpieczeństwa i Milicję Obywatelską. Pierwszą i najważniejszą ich misją było utworzenie struktur PPR na Białostocczyźnie. Nieliczne środowisko robotnicze, w którym przede wszystkim szukano wsparcia, oraz nieprzychylnie nastroje społeczne utrudniały zadanie. Edwarda Orłowska w początkowym stadium organizowania partii zwróciła się więc do przedwojennych, znanych jej członków KPP działających na tym terenie.

Obok przedstawicieli PKWN swoich sił w zorganizowaniu władzy w Białymstoku próbowała także białoruska Rada Miejska (*Gorsowiet*), uzurpujająca sobie prawo do władzy na zasadach z lat 1939–1941 i nawołująca do przyłączenia Białegostoku ponownie do BSRS. Na początku sierpnia 1944 r. opuściła jednak miasto i pozostawiła pole dla działaczy tworzącej się PPR²³.

Trud stworzenia struktur państwowych w Białymstoku podejmowali także przedstawiciele Rządu RP na Uchodźstwie, chcący przejąć władzę w całym województwie. Stanowisko wojewody objął Józef Przybyszewski – okręgowy delegat rządu RP. Wkrótce mianował on Ryszarda Gołębińskiego na prezydenta Białegostoku²⁴. Powołany Zarząd Miejski z Przybyszewskim na czele rozpoczął tworzenie organów porządkowych i administracyjnych. Nawoływał on do podporządkowania się zarządzeniom legalnej władzy polskiej, a Armię Krajową wskazywał jako strażnika tej władzy.

Delegaci PKWN – wsparci przez wojska sowieckie – skutecznie jednak temu zapobiegali. Wypierając administrację cywilną Delegatury Okręgowej Rządu RP oraz zajmując tereny działania Armii Krajowej i organizacji narodowych NSZ i NOW, organizowali własne struktury administracyjno-państwowe. Dekret PKWN otwierający drogę dla rządów komunistów przyczynił się do ostatecznego zdławienia działalności przedstawicieli

²¹ J. Bednarek, *op. cit.*, s. 141–207.

²² Zob. M. Chodakiewicz, *Wędrowki historyka. Kilka słów o metodologii* [w:] *Wokół teczek bezpieczki – zagadnienia metodologiczno-źródłoznawcze*, red. F. Musiał, Kraków 2006, s. 177–191.

²³ J.J. Milewski, *Województwo białostockie. Zarys dziejów (1919–1975)*, Białystok 2011, s. 147; A. Dobroński, *Białystok – historia miasta*, Białystok 1998, s. 169.

²⁴ A. Pasko, *Kulisy władzy ludowej w województwie białostockim (1948–1956)*, Białystok 2002, s. 23.

legalnej władzy w mieście. Zajmowanie pomieszczeń, sprzętu i aresztowania²⁵ zmusiły przedstawicieli rządu RP, żołnierzy AK oraz żołnierzy organizacji narodowych do zejścia do podziemia i ponownej konspiracji.

Działacze PKWN przy bacznej uwadze sowieckich „obserwatorów” opanowywali sukcesywnie administrację, sądownictwo, milicję oraz struktury terenowe rządu RP i zastępowali je komunistycznymi organami władzy państwowej²⁶. W sierpniu 1944 r. Komitet Obwodowy PPR (Wojewódzki) na czele z E. Orłowską powołał do życia Wojewódzką Radę Narodową, której kierownikiem został J. Sztachelski. Równoległe powstał (podległy początkowo WRN) Wojewódzki Wydział Bezpieczeństwa. Niebawem misję stworzenia struktur bezpieczeństwa w województwie białostockim rozpoczął Faustyn Grzybowski. Pułkownik T. Paszta, wyznaczony do tego zadania z ramienia PKWN, skupił się na tworzeniu Milicji Obywatelskiej. Pod przewodnictwem F. Grzybowskiego grupa skierowana przez Resort Bezpieczeństwa Publicznego w Lublinie rozpoczęła organizowanie aparatu represji na Białostocczyźnie²⁷.

Za umowną datę powstania WUBP przyjmuje się 15 sierpnia 1944 r., kiedy F. Grzybowski Rozkazem personalnym nr 1/48 rozpoczął pełnienie obowiązków kierownika urzędu²⁸. Jeszcze tego samego dnia zatwierdził on kierownika Wydziału Kontrywywiadu – najważniejszego z punktu widzenia władz komunistycznych. Podporucznik Tadeusz Piątkowski pracę podległej sobie komórki organizacyjnej podzielił na osiem sekcji, które zajmowały się przede wszystkim rozpracowywaniem organizacji podziemnych, wrogich elementów w administracji państwowej, szkolnictwie, partiach politycznych, a także osób współpracujących z Niemcami. Pracownicy sekcji przeprowadzali również rewizje i aresztowania oraz akcje operacyjne. Niebawem zadania te przejął nowo powstały Wydział Walki z Bandytyzmem, do którego kompetencji należało prowadzenie śledztw w sprawach działania nielegalnych organizacji i ich likwidacji, a w rzeczywistości unicestwienie podziemia niepodległościowego.

W okresie organizacyjnym doborem kadr i opracowaniem regulaminu porządkowego miał zająć się świeżo mianowany kierownik Referatu Personalnego – por. Stanisław Przestrzelski²⁹. Referat Polityczny, zajmujący się walką z nielegalnymi organizacjami, zorganizował por. Kozłowski, a warunkami lokalowymi, przydziałami żywności i mundurów miał nadzorować Referat Gospodarczy pod przewodnictwem por. Antoniego Szpakowskiego. Na pierwszy plan wysunęła się potrzeba zorganizowania kartoteki

²⁵ Aresztowano m.in. J. Przybyszewskiego (7 VIII 1944 r., następnie wywieziono go do Moskwy), a także R. Gołębińskiego oraz członków sztabu AK i Delegatury Okręgu. Zob. J. Kułak, *Pierwszy rok sowieckiej okupacji*, Białystok 1996, s. 28.

²⁶ H. Majecki, *Początki władzy ludowej na Białostocczyźnie (1944–1947)*, Lublin 1969.

²⁷ H. Gnatowska, *PPR w województwie białostockim 1944–1948. Rozwój i działalność*, Warszawa 1979, s. 43.

²⁸ AIPN Bi, 045/479, Rozkaz nr 1 z 15 VIII 1944 r., k. 4.

²⁹ Stanisław Przestrzelski po zorganizowaniu Wydziału Personalnego, ulokowaniu i przeszkoleniu odpowiednich osób delegowany został najpierw do PUBP w Kutnie na kierownika grupy operacyjnej, a następnie do MUBP w Tomaszowie Mazowieckim, gdzie „wslawił się” rozpracowaniem kierownictwa miejskiego AK. W 1946 r. został przeniesiony, a raczej awansowany na szefa Oddziału Informacji Wojsk Bezpieczeństwa Wewnętrznego Województwa Łódzkiego ZI KBW w Warszawie, a później województwa krakowskiego. W 1948 r. został zwolniony w związku z odkomenderowaniem do armii sowieckiej. Zob.: *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 202; <http://katalog.bip.ipn.gov.pl> (dostęp 26 IX 2014 r.).

zawierającej nazwiska osób współpracujących z policją przed 1939 r. oraz z okupantem niemieckim, a także członków nielegalnych organizacji, czym zajęła się Halina Woronowicz. Ponadto Ewelina Sawicka została zobligowana do organizacji sekretariatu³⁰.

Wojewódzki Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Białymstoku przeorganizowano w listopadzie 1944 r. i wprowadzono podział na: Kierownictwo, Wydział Kontrwywiadu (z sekcjami: 1, 2, 3, 4, 4a, 6, 7, 8), Sekretariat, Wydział Finansowy, Komenda Gmachu, Wydział Gospodarczy, stołówka, Wydział Finansowy – Buchalteria, Wydział Więziennictwa, Wojewódzki Wydział Cenzury Wojennej, Wydział Personalny, Oddział Kolejowej Ekspozytury BP, później dołączyły Biuro Kontroli Prasy i Widowisk oraz Poliklinika. Po 1945 r. struktury uległy ponownej reorganizacji. Obok Kierownictwa i Wydziału Personalnego pozostał Wydział Kontrwywiadu, z tym że przemianowano go na Wydział I. Dodatkowo wydzielony został Wydział II (technika operacyjna, ewidencja, łączność), Wydział III (w skład którego weszła Komendantura, czyli ochrona budynków i utrzymanie aresztu; poczta specjalna; Sekcja Finansowa; Sekcja Gospodarcza), wspomniany już Wydział Walki z Bandytyzmem³¹, Wydział Więzień i Obozów. W wyniku przekształceń i nowych rozporządzeń MBP do sierpnia 1947 r. w obrębie WUBP funkcjonowały: niezmiennie Kierownictwo urzędu, Sekretariat i Wydział Personalny, oprócz tego Wydział I – zorganizowany już w ramach czterech sekcji³², Wydział II (Sekcja 1, laboratorium, poczta specjalna, łączność), Wydział IV (Ekonomiczny) zajmujący się m.in. handlem i aprowizacją, przemysłem ciężkim, rolnictwem i gospodarką leśną. Powstał także Wydział V (Społeczno-Polityczny), Wydział IIIA – przemianowany w 1946 r. na Wydział „A” (wywiad i obserwacja na potrzeby innych wydziałów operacyjnych), a także Wydział IVA – przemianowany w 1946 r. na Wydział Śledczy. Oprócz tego funkcjonowały wydziały: Szkolenia, Finansowy, Zdrowia, Gospodarczy, Poliklinika, Oddział Kolejowej Ekspozytury BP i Komendantura urzędu (czyli Biuro Przepustek i Areszt), a także Wydział Więzień i Obozów. W styczniu 1946 r. powstał Wydział VII połączony z Wydziału Walki z Bandytyzmem i Sekcji 2 Wydziału I, a przemianowany ostatecznie na Wydział III. Dodatkowo na bazie sekcji Wydziału Personalnego zorganizowano Wydział do spraw Funkcjonariuszy. Po licznych reorganizacjach i rozszerzeniach kompetencji poszczególnych komórek organizacyjnych do 1953 r. funkcjonowały w Białymstoku wydziały: I, II, III, IV, V, VIII, X (ten ostatni powstał w 1951 r. w celu kontroli wewnętrznej aparatu partyjnego), Śledczy, „A”, ds. Funkcjonariuszy, Więziennictwa, Ogólny, Szkolenia, Kadry, Łączności, Finansowy, Zdrowia, a także Samodzielna Sekcja „C”, Sekcja Wojskowa, Wojewódzki Oddział Konsumów, Kwatermistrzostwo, Referat Socjalny, Inspektorat Kontroli, Komendantura. W następnym roku pojawiły się nowe wydziały: Wydział XI – ukierunkowany na kontrolę organizacji wyznaniowych, Inspektorat Wiejski, a Wydział V włączono do Wydziału III i utworzono nowe sekcje. Układ ten przetrwał do likwidacji MBP, czyli do grudnia 1954 r., gdy na jego miejsce utworzono

³⁰ AIPN Bi, 045/479, Rozkaz nr 1 z 15 VIII 1944 r., k. 4.

³¹ W wyniku powstania Wydziału Walki z Bandytyzmem w czerwcu 1945 r. do walki z podziemiem niepodległościowym skierowane były dwie komórki organizacyjne WUBP: wspomniany wydział oraz Sekcja 2 Wydziału I/Kontrwywiadu.

³² Sekcja 1 – do walki z wywiadem niemieckim, Sekcja 2 – do walki z wywiadem angielskim, Sekcja 3 – do walki z wywiadami amerykańskim i francuskim, Sekcja 4 – pozostałe kraje. Zob. A. Chmielewska, *op. cit.*, s. 18.

dwa odrębne resorty: Ministerstwo Spraw Wewnętrznych oraz Komitet do spraw Bezpieczeństwa Publicznego³³.

Kobiety zatrudnione w WUBP w Białymstoku, tak jak i na obszarze całego kraju, w przeważającej większości zajmowały stanowiska sekretarek, maszynistek i telefonistek. Część z nich nierzadko uczestniczyła w przedsięwzięciach operacyjnych, a także przeprowadzała szkolenia przygotowujące do działań operacyjnych innych funkcjonariuszy. Wiele z nich uczestniczyło w referendum i tzw. zabezpieczaniu wyborów w 1947 r., jak np. Julia Rabczuk, która została przewodniczącą komisji okręgowej w czasie referendum³⁴, lub Ewelina Sawicka, która wchodziła w skład komisji wyborczej okręgu białostockiego³⁵. Irena Pożarowska otrzymała natomiast dyplom uznania nadany przez Komitet Centralny PPR za pracę w okresie wyborczym³⁶. Część z nich brała także udział w akcjach amnestyjnych, a nawet w walkach z podziemiem niepodległościowym. Na przykład Helena Proniewska w 1946 r. została wyznaczona do komisji amnestyjnej, w której zajmowała się m.in. przyjmowaniem broni i wydawaniem zaświadczeń. Jako referent Wydziału III brała udział w rewizjach osobistych i przesłuchaniach żołnierzy podziemia niepodległościowego³⁷. Sonia Rogowska³⁸ jako naczelnik Wydziału V WUBP znalazła się na wykazie funkcjonariuszy biorących udział w likwidacji organizacji „Marway”³⁹, a sekretarka KP MO Halina Jakacka uczestniczyła przy likwidacji organizacji NZW „Zaporoże”, „Łaba” i „Podhale”⁴⁰ w latach 1944–1949⁴¹. Anastazja Bielecka (referent PUBP) brała udział w rozpracowywaniu żołnierzy VI Brygady Wileńskiej⁴² oraz żołnierzy Białostockiego Okręgu NZW KP Bielsk Podlaski⁴³ w latach 1946–1949⁴⁴.

³³ AIPN Bi, 045/2091, Referat ppłk. Waldemara Maciejczuka pt. „Zarys historii MO i SB w XXX-leciu PRL na Białostocczyźnie ze szczególnym uwzględnieniem lat 1944–1950”, k. 6; A. Chmielewska, *op. cit.*, s. 9–40; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 24; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 23–33.

³⁴ AIPN Bi, 98/1126, Akta osobowe funkcjonariusza Julii Rabczuk, k. 2.

³⁵ A. Wojciulik, *Rola UB w kampanii przed wyborami do Sejmu Ustawodawczego (19.01.1947) na terenie miasta i powiatu Białystok* [w:] *Studia i materiały do dziejów najnowszych ziem północno-wschodnich...*, s. 128.

³⁶ AIPN Bi, 98/1110, Akta osobowe Ireny Pożarowskiej.

³⁷ AIPN Bi, 98/1981, Akta osobowe Heleny Proniewskiej.

³⁸ AIPN Bi, 033/184, Wykaz funkcjonariuszy UBP i MO biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji nielegalnej organizacji pn. „Marway”, k. 34; *ibidem*, Wykaz funkcjonariuszy UBP i MO biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji nielegalnej organizacji AWP, k. 28.

³⁹ Młodzieżowa Organizacja Niepodległościowa „Marway” o charakterze propagandowym działała w Białymstoku od kwietnia 1949 r. do marca 1950 r. *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego 1944–1956*, red. R. Wnuk, Warszawa–Lublin 2007, s. 110; A. Olesińska, „«Charakterystyki» organizacji niepodległościowych wytworzone przez Wydział «C» KW MO/WUSW w Białymstoku w latach 1972–1990”, mps.

⁴⁰ Narodowe Zjednoczenie Wojskowe krypt. „Zaporoże–Łaba–Podhale” działało w powiatach Łomża, Ostrów Mazowiecka i Ostrołęka. A. Olesińska, *op. cit.*; S. Poleszak, *Podziemie antykomunistyczne w Łomżyńskim i Grajewskim (1944–1957)*, Warszawa 2004, s. 248.

⁴¹ AIPN Bi, 033/184, Wykaz funkcjonariuszy UBP, MO oraz żołnierzy WP biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji nielegalnej organizacji NZW krypt. „Zaporoże”, „Łaba” i „Podhale” w latach 1944–1949, k. 62.

⁴² K. Krajewski, T. Łabuszewski, „Łupaszka”, „Młot”, „Huzar”. *Działalność 5 i 6 Brygady Wileńskiej AK (1944–1952)*, Warszawa 2002.

⁴³ *Atlas polskiego podziemia niepodległościowego...*, s. 81.

⁴⁴ AIPN Bi, 033/184, Niepełny wykaz funkcjonariuszy UBP, MO i żołnierzy WP i KBW biorących udział w zwalczaniu nielegalnej organizacji AK-AKO, k. 106; *ibidem*, Wykaz

Bielecka w rezultacie zginęła podczas potyczki z patrolem oddziału WiN w 1946 r.⁴⁵ W likwidacji oddziału „Bruzdy”–„Ryby” brała udział także Anna Romuszevska – podoficer operacyjny WUBP w Białymstoku⁴⁶.

Dzięki zaangażowaniu niektóre z kobiet szybko awansowały, także na stanowiska kierownicze w białostockim urzędzie, np.: Perła Ismach-Goldys – naczelnik Sekretariatu/zastępcza naczelnika Wydziału Ogólnego⁴⁷; Szejna Kapłan – zastępcza naczelnika Służby Żywnościowej Kwaternistrzostwa⁴⁸; Maria Kłosowska – naczelnik Wydziału Ogólnego⁴⁹; Anna Kubiak – od listopada 1944 r. naczelnik Wojewódzkiego Wydziału Cenzury Wojennej⁵⁰; Sabina Lewi – także naczelnik Wydziału Cenzury, a do końca 1945 r. kierownik Biura Kontroli Prasy i Widowsk⁵¹; Helena Rubicka – zastępcza naczelnika Wydziału Ogólnego⁵²; Sonia Rogowska – m.in. naczelnik Wydziału V⁵³; Czesława Wesołowska – kierownik Sekretariatu⁵⁴; Halina Woronowicz – zastępcza kierownika Wydziału Personalnego⁵⁵.

Analizując życiorysy funkcjonariuszek, można dostrzec, że na pierwszy plan wysuwa się ich komunistyczna przeszłość. Podjęcie pracy zawodowej w resorcie wydaje się być w pewnym stopniu kontynuacją komunistycznej aktywności, zwłaszcza w pierwszych latach kształtowania się struktur urzędu. Potwierdzają to wspomnienia chociażby naczelnika więzienia w Białymstoku Jefima Parfieniuka, który opisując początki tworzenia się UB, wspominał, że „po wyzwoleniu kraju spod okupacji niemieckiej powołano mnie na partyjną robotę [zapewne chodzi tu o udział w tworzeniu pierwszego komitetu powiatowego w województwie białostockim w październiku 1944 r.⁵⁶ – przyp. U.G.]. W roku 1945 zostałem przeniesiony na inny odcinek pracy, tj. do organów [czyli na stanowisko naczelnika więzienia w Białymstoku od maja 1945 r. – przyp. U.G.]”⁵⁷.

---

pracowników UB i MO oraz żołnierzy WP biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji nielegalnej organizacji pn. „VI Partyzancka Brygada Wileńska” w latach 1946–1949, k. 147; *ibidem*, Wykaz funkcjonariuszy UB, MO i WP biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji nielegalnej organizacji NZW krypt. „Burza” na terenie pow. bielskiego, k. 190.

⁴⁵ AIPN Bi, 98/33, Akta osobowe funkcjonariusza Anastazji Bieleckiej.

⁴⁶ AIPN Bi, 033/184, Wykaz funkcjonariuszy UB, MO i WP biorących udział w rozpracowywaniu i likwidacji bandy „Bruzdy”–„Ryby”, k. 165.

⁴⁷ AIPN Bi, 059/121, Akta osobowe funkcjonariusza Perły Goldys; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 114.

⁴⁸ AIPN Bi, 98/743, Akta osobowe funkcjonariusza Szejny Kapłan; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 136.

⁴⁹ AIPN Bi, 98/768, Akta osobowe funkcjonariusza Marii Kłosowskiej; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 143.

⁵⁰ AIPN Bi, 98/817, Akta osobowe funkcjonariusza Anny Kubiak; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 153.

⁵¹ AIPN Bi, Karta ewidencyjna funkcjonariusza Sabiny Lewi; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 160; A. Chmielewska, *op. cit.*, s. 16.

⁵² *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 216.

⁵³ AIPN Bi, 98/1776, Akta osobowe funkcjonariusza Sonii Rogowskiej; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 210.

⁵⁴ *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 253.

⁵⁵ AIPN Bi, 98/1354, Akta osobowe funkcjonariusza Haliny Woronowicz; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 259.

⁵⁶ H. Gnatowska, *op. cit.*, s. 21.

⁵⁷ M. Zwolski, *Więzienie w Białymstoku w latach 1944–1956*, Białystok 2011, s. 384; *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. I, s. 56.

Zatrudnienia w pierwszych miesiącach 1944 r. wyraźnie wskazują, że instalowanie się systemu stalinowskiego w Polsce wsparto przede wszystkim na byłych członkach KPP i KZMP oraz partyzantki sowieckiej. Często posiłkowano się także lokalnymi działaczami, m.in. z czasów okupacji, komitetów antyfaszystowskich z Białegostoku czy KPZB. Grono przedwojennych komunistów zasilalo następnie szeregi PPR i rozbudowywało jej struktury na Białostoczczyźnie. PPR natomiast do MO i UBP kierowała najbardziej zdyscyplinowanych i odpowiedzialnych aktywistów⁵⁸.

W grupie osób z „odpowiednią” przeszłością skierowanych do zbudowania białostockiej „bezpieki” była m.in. wspomniana już Halina Woronowicz⁵⁹, która w 1939 r. brała udział w tworzeniu komitetów antyfaszystowskich⁶⁰ – była przewodniczącą Komisji Organizacyjnej oraz łącznikiem między większymi miastami. W zeznaniach z 14 września 1944 r. w sprawie Żyda oskarżonego o kolaborację z Niemcami Halina Woronowicz wspominała współpracę z Edkiem Boraksą, jednym z przywódców podczas powstania w getcie białostockim, przy organizowaniu uzbrojenia dla getta⁶¹. Natomiast zimą 1944 r. przeszła już do sowieckiej Brygady Partyzanckiej im. Kalinowskiego, w której była wywiadowcą. Halina Woronowicz jako długoletnia działaczka komunistyczna była odpowiedzialną osobą do konstruowania kadry powstającego UB w Białymstoku. Dlatego też w 1944 r. wykorzystano jej umiejętności do zorganizowania kartoteki, a następnie zasiłowała kadrę Wydziału Personalnego i jako zastępca kierownika sprawowała pieczę nad nowo zatrudnionymi osobami.

Podobne przygotowanie miała Ewelina Sawicka⁶², która należała do przedwojennej KPP. Z polecenia KC tej partii skierowana została także do działania w PPS-Lewica. Po wybuchu II wojny światowej przyłączyła się do partyzantki sowieckiej. Za działalność komunistyczną była wielokrotnie sądzona, a w 1938 r. skazano ją na 6 lat pozbawienia wolności. W lipcu 1944 r. jako sekretarka pełnomocnika PKWN przyjechała do Białegostoku. Od września 1944 r. prowadziła z kolei kursy i szkolenia aktywistów partyjnych, a w październiku tego roku została wykładowcą w nowo powstałej Szkole Partyjnej PPR⁶³. E. Sawicka, będąc już I sekretarzem Komitetu Miejskiego PPR w Białymstoku, powołana została do współtworzenia lokalnych organów bezpieczeństwa. Jako pracownik

⁵⁸ H. Gnatowska, *op. cit.*, s. 43.

⁵⁹ Właściwie Chaja Grossman. Zob.: E. Rogalewska, *Getto białostockie. Doświadczenie zagłady – świadectwa literatury i życia*, Białystok 2008, s. 169–172.

⁶⁰ W Białymstoku Organizacja Antyfaszystowska zawiązała się w 1942 r. i utworzyła na terenie miasta sieć konspiracyjnych grup i kół terenowych. Organizacja składała się z komunistów, byłych członków KPP i KPZB. Ukształtowała się ona na bazie Organizacji Pomocy Radzieckim Jeńcom Wojennym i Ofiarom Terroru Hitlerowskiego. Organizacja ta na terenie getta białostockiego utworzyła Komitet Antyfaszystowski z doświadczonymi komunistami na czele, który podczas powstania w getcie w 1943 r. zorganizował lewicowe grupy bojowe pod dowództwem Mordechaja Tenenbauma. Po ostatecznej likwidacji getta w Białymstoku członkowie Organizacji Antyfaszystowskiej przeszli do partyzantki sowieckiej. Zob. H. Majecki, M. Gnatowski, *Z dziejów walk PPR o zbudowanie i utrwalenie władzy ludowej na Białostoczczyźnie w latach 1944–1947*, Białystok 1962, s. 9–15.

⁶¹ AIPN Bi, 410/329, Akta dochodzenia w sprawie Wajswelda/Wajsfelda Jakuba, oskarżonego o czyn z art. 1 dekretu z dn. 31 VIII 1944 r. Zeznania z 14 IX 1944 r., k. 16.

⁶² Ewelina Sawicka (Szczęsna) z d. Heflich. W czasie wojny używała nazwiska Elżbieta Pańdolin. Zob.: <http://katalog.bip.ipn.gov.pl> (dostęp 26 IX 2014 r.); APB, KW PZPR, sygn. 7205, Akta osobowe; AIPN Bi, 98/1162, Akta osobowe Eweliny Sawickiej (Szczęsnej); A. Dobroński, *op. cit.*, s. 171.

⁶³ H. Gnatowska, *op. cit.*, s. 18, 24.

Wydziały I WUBP w Białymstoku brała m.in. udział w przesłuchaniach świadków oraz podejrzanych w sprawach z Dekretu PKWN z dnia 31 sierpnia 1944 r. o wymiarze kary dla faszystowsko-hitlerowskich zbrodniarzy winnych zabójstw i znęcania się nad ludnością cywilną i jeńcami oraz dla zdrajców narodu polskiego. E. Sawicka dodatkowo w latach 1945–1947 była w Białymstoku redaktorem „Jedności Narodowej”, od 1948 r. „Głosu Ludu”, natomiast w latach 1950–1951 – „Trybuny Ludu”.

Odpowiednia przeszłość oraz członkostwo w partii dawało swojego rodzaju profity. Dzięki przynależności partyjnej wzrastało prawdopodobieństwo wysłania na przeszkolenie do Wojewódzkiej Szkoły Partyjnej PPR, po ukończeniu której absolwentów delegowano do pracy w instytucjach państwowych, w tym również do WUBP w Białymstoku. Wydział Personalny KW PPR po uprzednim przeszkoleniu do pracy w resorcie skierował m.in. Marię Łukjanik, Annę Łukjanik, Leokadię Palinowską, Stanisławę Marcinkian, Krystynę Jonik, Halinę Korycką i Nadzieję Romańczuk⁶⁴. Wśród kobiet zatrudnionych w UB w Białymstoku w 1948 r. przynależność do PPR deklarowało 21 proc. Liczba funkcjonariuszek zapisujących się do PPR, a później do PZPR, systematycznie wzrastała. W kolejnych latach przynależność do partii deklarowało już 48 proc. kobiet. Akces do organizacji partyjnej zgłaszano bardzo często po rozpoczęciu służby w resorcie. Funkcjonariuszki należały również do innych organizacji partyjnych, jak ZMP czy Społeczno-Obywatelska Liga Kobiet⁶⁵.

Znaczny odsetek kobiet mających szansę na zatrudnienie w aparacie bezpieczeństwa, a nienależących do żadnej partii wywodził się raczej ze środowisk przychylnych socjalistycznej władzy. Rodzice, bracia lub siostry przyszłych funkcjonariuszek pracowali już w organach bezpieczeństwa publicznego lub aparacie partyjnym. Krąg znajomych również ograniczał się do działaczy komunistycznych i pracowników resortu. Te czynniki znacząco wpływały na decyzje o wyborze miejsca zatrudnienia. W WUBP – jak słusznie zauważyli Tomasz Danilecki i Marcin Zwolski⁶⁶ – zdarzało się, że pracowano całymi rodzinami, a nawet całymi wioskami.

Kandydatki do pracy w WUBP rekrutowały się przede wszystkim z terenów wschodnich województwa białostockiego. Najliczniej reprezentowane były powiaty białostocki i bielski, przy czym najczęściej zatrudnianymi były Białorusinki. Z powiatu Bielsk Podlaski zatrudnionych było bowiem aż 68 proc. kobiet tej narodowości i wyznania prawosławnego. Z powiatu białostockiego, skąd wywodziło się 60 proc. ogółu zatrudnionych, ponad 20 proc. stanowiły kobiety tej narodowości. Grono niewiast narodowości polskiej i wyznania rzymskokatolickiego z powiatu białostockiego stanowiło natomiast 41 proc. zatrudnionych, a 24 proc. z nich deklarowało narodowość polską i wyznanie prawosławne. Narodowość żydowską reprezentowało 2 proc. badanych kobiet⁶⁷.

⁶⁴ AIPN Bi, 98/1976, Akta osobowe Marii Łukjanik; AIPN Bi, 98/961, Akta osobowe Stanisławy Marcinkian; AIPN Bi, 98/723, Akta osobowe Krystyny Jonik; AIPN Bi, 98/1946, Akta osobowe Haliny Koryckiej; AIPN Bi, 98/1715, Akta osobowe Nadziei Romańczuk.

⁶⁵ Więcej na temat białostockiej SOLK i jej działalności wśród kobiet zob. A. Stasiewicz, „Działalność Społeczno-Obywatelskiej Ligi Kobiet w latach 1945–1948 na Białostocczyźnie w świetle dokumentów PPR” [w:] „Kobiety «na zakręcie» 1933/1939–1989”, s. 23–52 (w druku).

⁶⁶ M. Zwolski, *op. cit.*, s. 85.

⁶⁷ W tym miejscu warto podkreślić, że narodowość została ustalona na podstawie informacji podanych przez same funkcjonariuszki w ankietach personalnych. Choć i tu pojawiały się rozbieżności,

Reprezentantem tej ostatniej nielicznej grupy mniejszości narodowej była Perła Gołdys Ismach, która mając wysokie kwalifikacje, została zatrudniona jako referent szkoleniowy w WUBP. Jej kwalifikacje i doświadczenie zdobyte jeszcze przed 1944 r. czyniły z niej idealnego pracownika. Perła Gołdys miała wyższe wykształcenie, które w 1935 r. uzyskała na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Warszawskiego. Wraz z mężem od 1930 r. działała w KPP, w której otrzymała pseudonim „Czarna”. Za aktywną działalność komunistyczną w 1935 r. została aresztowana i osadzona w więzieniu w Łodzi. Po wyjściu na wolność do września 1939 r. udzielała prywatnych lekcji. Po agresji ZSRR na Polskę pracowała jako sekretarz i inspektor szkolny szkół średnich i początkujących w Radzie Narodowej w Zambrowie, gdzie organizowała szkoły sowieckie. W 1945 r. wstąpiła do PPR i jako przedwojenna działaczka KPP skierowana została do pracy w WUBP w Białymstoku. Perłę Gołdys Ismach przyjęto do służby we wrześniu 1945 r. na stanowisko starszego referenta Wydziału Personalnego. Zajmowała się pracą szkoleniową w zakresie zawodowym i politycznym. Rok później została kierownikiem Sekretariatu szefa urzędu. W 1948 r. przeniesiono ją na stanowisko referenta Wydziału II, którego zadania wiązały się z techniką operacyjną, ewidencją (kartoteka), łącznością i szyframi⁶⁸. Równocześnie zaczęła pełnić funkcję sekretarza Komitetu Zakładowego PZPR i udzielać się bardzo aktywnie w pracy partyjnej. W 1949 r. została kierownikiem Sekcji I Wydziału II, zajmującej się prowadzeniem kartoteki oraz archiwum spraw zakończonych przez sekcje operacyjne. W celu usprawnienia pracy komórki organizacyjnej w WUBP szef urzędu mianował ją na stanowisko naczelnika Wydziału Ogólnego, który nadzorował pracę Kancelarii, Sekretariatu szefa urzędu, Aresztu, Komendantury i Biura Przepustek. Ze względu na wyższe wykształcenie, doświadczenie w pracy z ludźmi, a przede wszystkim „wysokie wyrobienie polityczne” pozwalające na prowadzenie samodzielnych wykładów polityczno-wychowawczych Perła Ismach Gołdys we wrześniu 1950 r. została delegowana do Centrum Wyszczolenia MBP w Legionowie, gdzie wykladała historię ruchu robotniczego. Jednak z uwagi na męża, który nie mógł znaleźć pracy w pobliżu Warszawy, przeniesiono ją do Olsztyna, gdzie została zatwierdzona na stanowisko naczelnika Wydziału Ogólnoadministracyjnego WUBP, a następnie na naczelnika Sekretariatu WUBP. W 1961 r. odeszła na emeryturę. W czasie służby w Olsztynie była członkiem Wojewódzkiej Komisji Kontroli Partyjnej oraz Komisji Weteranów Ruchu Robotniczego przy KW PZPR. W okresie od 1945 r. do 1961 r. była wielokrotnie nagradzana pochwałami, gratyfikacjami pieniężnymi oraz odznaczeniami za wykonywaną pracę⁶⁹.

Większości kandydatkom praca w urzędzie wydawała się być szansą na polepszenie warunków bytowych. Słyszac opowieści koleżanek o stałej pensji, dobrych warunkach i możliwościach, jakie daje praca w urzędzie, dziewczęta tym bardziej decydowały się na złożenie podania. Czynnikiem ekonomicznym obok ideowych pobudek rozpoczęcia pracy w UBP był dominujący, szczególnie w pierwszych latach powojennych.

Białystok po działaniach wojennych był bardzo zniszczony, a wiele rodzin utraciło majątki, które należało odbudować. Duża liczba kobiet straciła też część męskich człon-

np. między ankietą składaną przy przyjęciu do służby w 1945 r. a drugą – składaną już po kilku latach pracy. W takim przypadku brano pod uwagę informację z pierwszej ankiety specjalnej.

⁶⁸ A. Chmielewska, *op. cit.*, s. 17; *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 29.

⁶⁹ AIPN Bi, 059/121, Akta osobowe Perły Gołdys Ismach.

ków rodziny, a tym samym wsparcia i opieki. Nierzadko teŝ w rodzinach średnio majątnych sama praca męża nie wystarczała juŝ na utrzymanie rodziny. Kobiety niewątpliwie poszukiwały źródeł utrzymania. Dodatkowo przeludnienie wsi wpływało na wzrost migracji ludności wiejskiej do odbudowujących się miast w poszukiwaniu szans na zdobycie zatrudnienia.

Białostoczczyzna w badanym okresie miała typowo rolniczy charakter, tylko 25 proc. ludności mieszkało w miastach. Białystok jako jedna z większych aglomeracji liczył przed 1939 r. 107 tys. mieszkańców⁷⁰. Po wojnie natomiast liczba ta nie przekroczyła jednej trzeciej poprzedniego stanu⁷¹. Z analizy akt wynika, że przyszłe funkcjonariuszki wywodziły się właśnie z terenów wiejskich, co odpowiadało prawie 60 proc. badanych kobiet, a z większych miast – jedynie niecałe 30 proc. Nieznaczny odsetek stanowiły także kobiety przybyłe spoza województwa białostockiego, np. Łodzi i kompletnie zniszczonej Warszawy.

Dla młodej osoby pochodzącej z prowincji praca w Białymstoku była nierzadko podwyższeniem prestiŝu społecznego oraz dobrym początkiem kariery zawodowej. Wiele kobiet rozpoczynających pracę w urzędzie miało 16, 17, 18 lat, a średnia wieku nie przekraczała 20 roku życia. Wkraczając zatem w dorosłe życie i nie mając za sobą doświadczenia zawodowego, korzystały z szansy danej przez organy bezpieczeństwa. Do pierwszej połowy lat pięćdziesiątych do służby przyjmowano bowiem prawie kaŝdego. Spowodowane to było brakiem ludzi i potrzebą szybkiego instalowania się struktur na terenie województwa białostockiego. Liczył się przede wszystkim światopogląd i brak elementów kompromitujących z przeszłości kandydata, a nie kwalifikacje zawodowe. Na przestrzeni lat 1944–1954 ponad połowa kobiet – funkcjonariuszy przed przystąpieniem do pracy nie posiadała zawodu lub stałego zatrudnienia. Niewielki odsetek (tylko 18 proc.) kandydatek miało ukończone kursy maszynopisania czy buchalterii.

Na początku tworzenia się UBPy w czasie przyjmowania osób do pracy nie zwracano uwagi na doświadczenie zawodowe. Kwestia ukończonych szkół także zdawała się być nieistotna. Bardzo niski poziom wykształcenia funkcjonariuszy dotyczył resortu jeszcze w początkach lat pięćdziesiątych XX w. W całej Polsce ponad 20 proc. zatrudnionych nie ukończyło nawet szkoły powszechnej⁷². Jeŝeli chodzi o województwo białostockie, to ukończeniem wszystkich klas podstawowych legitymowało się mniej niŝ 40 proc. pracowników. Niewielki odsetek stanowili funkcjonariusze z wykształceniem średnim i wyższym. Średnią statystyczną w WUBP nieznacznie podnosiły kobiety. Przeważały funkcjonariuszki z pełnym podstawowym wykształceniem. Znaczny procent stanowiły kobiety z niepełnym średnim i średnim wykształceniem. Na 157 przebadanych życiorysów funkcjonariuszek tylko 5 z nich posiadało dyplom⁷³. Wspomniana wyŝej Perła

⁷⁰ S. Kalbarczyk, *Ludność wiejska w kręgu oddziaływania sowieckiego aparatu represji na okupowanych Kresach Wschodnich w latach 1939–1941* [w:] *Represje wobec wsi i ruchu ludowego (1939–1945)*, red. J. Gmitruk, E. Leniart, Warszawa 2009, s. 45–66.

⁷¹ A. Dobroński, *op. cit.*, s. 173.

⁷² *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. II, s. 15.

⁷³ Przy przeprowadzaniu wyliczeń dotyczących wykształcenia uwzględniono reformę szkolnictwa przeprowadzoną w 1932 r. oraz wprowadzenie w 1940 r. tzw. dziesięciolatki jako pełnej szkoły średniej. Zob. L. Szuba, *Polityka oświatowa państwa polskiego w latach 1944–1956*, Lublin 2002; M. Balicki, *Szkolnictwo białostockie w latach 1944–1972. Studium historyczno-porównawcze*, Białystok 1995; J. Szlaszyński, A. Makowski, *Augustów. Monografia historyczna*, Augustów 2007, s. 567.

Gołdys Ismach uzyskała przed wojną dyplom na Wydziale Humanistycznym UW. Absolwentkami tego uniwersytetu były także Sabina Lewi i Ewelina Sawicka, która ukończyła Wydział Nauk Społeczno-Politycznych. Maria Kłosowska natomiast otrzymała dyplom seminarium nauczycielskiego. Kobiety nieposiadające średniego bądź wyższego wykształcenia często korzystały z możliwości uzupełnienia edukacji. Przede wszystkim podejmowały naukę w szkołach dla pracujących.

W związku z niskim poziomem wykształcenia większości pracowników w wojewódzkich urzędach bezpieczeństwa publicznego szefowie zostali zobligowani do organizowania kursów doszkalających funkcjonariuszy (włączając w to nawet kursy j. polskiego⁷⁴), a od 1950 r. uruchomiono szkoły uzupełniające z zakresu wiedzy podstawowej. Organizowano zajęcia polityczno-wychowawcze obejmujące przedmioty z historii ruchu robotniczego w Polsce, sojuszu robotniczo-chłopskiego oraz „poprawnej” historii Polski. Wszystkie egzaminy kończyły się wydaniem świadectwa ukończenia, które powinno znaleźć się w aktach osobowych funkcjonariusza. Niestety tylko w pojedynczych przypadkach zachowały się tego typu dokumenty. Trudno jest zatem ustalić, jaka liczba kobiet przeszła owe szkolenia i z jakim wynikiem je ukończyła. Oprócz możliwości kierowania na zajęcia w szkołach działających przy WUBP szefowie urzędów mieli prawo delegowania pracowników do szkół centralnych. Szkoła MBP (najpierw z siedzibą w Lublinie, a potem w Łodzi) kształciła już oficerów, a od 1947 r. jej kompetencje przejęło Centrum Wyszkożenia MBP w Legionowie. Z zachowanych dokumentów wynika, że szkołę w Lublinie w 1944 r. ukończyły kobiety zatrudnione w Wydziale Cenzury Wojennej w Białymstoku.

Służba w organach bezpieczeństwa otwierała drogę kariery zawodowej i awansu społecznego. Wiązała się także z wyróżnieniami, np. premiami i nagrodami. Do odznaczeń typowano pracowników, którzy wykazali się „bohaterskimi czynami w walce z wrogami państwa i demokracji” oraz przejawiali ofiarną pracę „w dziedzinie operacyjnej i organizacyjnej”. Premia pieniężna oraz pochwała przydzielane były osobom „wyróżniającym się nienaganna pracą, sumiennością i własną inicjatywą w wykonywaniu obowiązków służbowych”⁷⁵. Tego typu wyróżnienia motywujące do bardziej wyťažonej pracy otrzymywały także kobiety zatrudnione w białostockim urzędzie BP. Wśród nich znalazły się też funkcjonariuszki, które brały udział w działaniach operacyjnych zmierzających do rozbicia organizacji niepodległościowych na Białostocczyźnie. Ponadto funkcjonariuszki dostawały dodatkowe premie pieniężne z okazji Międzynarodowego Dnia Kobiet (8 marca)⁷⁶.

Wielokrotnie nagradzanym i wyróżniającym się pracownikiem białostockiego WUBP była Sonia Rogowska. Służbę w UB rozpoczęła w wieku 33 lat. W marcu 1945 r. została zatrudniona na stanowisku sekretarza Wydziału I (wcześniej Kontrwywiad). W niespełna rok awansowała na stanowisko zastępcy kierownika Sekcji 1 Wydziału V, która zajmowała się ochroną partii i ruchu robotniczego. W 1950 r., sprawdzivszy się na tym odcinku, została zatwierdzona na naczelnika tego wydziału. Po dwóch latach mianowana ją naczelnikiem nowo powstałego Wydziału X, który kontrolował sprawy wewnętrz-

⁷⁴ *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 10.

⁷⁵ AIPN Łd, 0050/22/2, Instrukcja dyrektora Departamentu Szkolenia Ministerstwa Bezpieczeństwa Publicznego z dnia 11 V 1948 r. o przeprowadzeniu egzaminów z zajęć polityczno-wychowawczych w WUBP i PUBP, k. 67.

⁷⁶ AIPN Bi, 045/726, Rozkazy wewnętrzne szefa WUBP dotyczące premiowania funkcjonariuszy WUBP i jednostek terenowych, k. 1, 54.

ne aparatu partyjnego⁷⁷. Od października 1954 r. była inspektorem do spraw szkoleń, a w listopadzie 1956 r. ponownie została naczelnikiem Wydziału X. Po zlikwidowaniu wydziału mianowano ją na stanowisko naczelnika Wydziału Ewidencji Operacyjnej, późniejszego Wydziału „C” (SB), przy KW MO w Białymstoku. Służbę zakończyła w 1962 r. Wśród przełożonych cieszyła się bardzo dobrą opinią – była wybitnym pracownikiem pozyskującym TW. Szefowie określali ją jako „politycznie dobrze wyrobioną i bardzo sprawną we współpracy z agenturą”⁷⁸.

Wzorową postawę prezentowała także Halina Korycka, która w przeciwieństwie do S. Rogowskiej nie osiągnęła wysokich stanowisk. Mimo że miała okazję zostać kierownikiem, jej przełożony nie wyraził na to zgody, argumentując, że nie byłby w stanie znaleźć nikogo innego na jej miejsce. H. Korycka służbę rozpoczęła w 1948 r. jako maszynistka Wydziału Personalnego. Doświadczenie w maszynopisanu zdobyła w latach poprzednich, kiedy pracowała na tym stanowisku w Miejskiej Radzie Narodowej. Białostocczanka z pochodzenia przeszła w swojej pracy zawodowej przez wydziały: Ogólny, ds. Funkcjonariuszy, Sekretariat. Przetrwiała także reorganizację i w WUdsBP została sekretarką Wydziału III, a następnie – sekretarką Wydziału „T” w KW MO w Białymstoku. Służbę zakończyła w 1975 r. na stanowisku sekretarza maszynistki Wydziału Ogólnego KW MO. Środowisko, w którym kobiety przebywały, zamykało się przede wszystkim wśród pracowników urzędu lub członków PPR, a później PZPR. Mąż Haliny Koryckiej także był pracownikiem urzędu i członkiem PZPR. Korycka jako zaufany pracownik otrzymywała zadania natury operacyjnej, m.in. odbyła w 1956 r. kilka spotkań z TW ps. „Zdzisław”, którego zadaniem było donoszenie na żołnierzy oddziału Stanisława Marchewki ps. „Ryba”⁷⁹. W latach 1958–1960 – według opinii przełożonych – wykonywała sumiennie zadania operacyjne na obiekcie krypt. „Starzec”, za które otrzymała premię. Poza wykonywaniem zadań typowo służbowych Korycka zajęła się także pracą ideologiczną jako „agitator” partyjny wśród rodzin pracowników. Na tym polu także zdobywała uznanie przełożonych. Halina Korycka rozstała się z WUBP w Białymstoku, odchodząc na emeryturę⁸⁰. W taki sam sposób prawie 40 proc. kobiet zatrudnionych w latach 1944–1954 zakończyło pracę w białostockim urzędzie.

Powody zakończenia pracy w WUBP w Białymstoku można podzielić na kilka grup. Jedną z nich były rezygnacje z pracy w urzędzie na własną prośbę, niejednokrotnie z powodów rodzinnych, np. obowiązków domowych lub opieki nad dzieckiem. Niekiedy kobiety wybierały inną drogę, jak Teresa Rutkowska, która w momencie rozpoczęcia pracy w urzędzie miała siedemnaście lat. Po pięciu latach pracy na stanowisku referenta w karcotece w Wydziale II WUBP w Białymstoku zdecydowała, że chce rozwijać się naukowo i rozpocząć studia na Politechnice Wrocławskiej. Mimo niechęci do utraty ambitnego pracownika przełożeni pozwolili Rutkowskiej na złożenie w 1950 r. rezygnacji z zajmowanego stanowiska i wyjazd do Wrocławia⁸¹.

⁷⁷ *Twarze białostockiej bezpieki...*, s. 31.

⁷⁸ AIPN Bi, 98/1776, Akta osobowe Sonii Rogowskiej.

⁷⁹ Stanisław Marchewka ps. „Ryba”, żołnierz ZWZ-AK-AKO-WiN, ostatni ukrywający się żołnierz podziemia niepodległościowego na Białostocczyźnie, który zginął 3 III 1957 r. *Atlas podziemia niepodległościowego...*, s. 84.

⁸⁰ AIPN Bi, 98/1946, Akta osobowe Haliny Koryckiej.

⁸¹ AIPN Bi, 98/226, Akta osobowe Teresy Rutkowskiej.

Duży odsetek stanowią kobiety zwolnione z powodu reorganizacji resortu w 1954 r. Funkcjonariusze, którzy utracili pracę w wyniku likwidacji etatów w związku z przekształceniem struktur ministerstwa i mieli nieposzlakowaną opinię w czasie pełnienia służby, kierowani byli na szkolenia zawodowe (np. do szkoły odzieżowej). Podstawą do tego była Uchwała nr 707 Rady Ministrów z dnia 13 listopada 1956 r. w sprawie funkcjonariuszy zwolnionych ze służby. Szansę przekwalifikowania otrzymały m.in. Maria Wawrusiewicz⁸² i Luba Ziała⁸³. Po ukończeniu kursów „bezpieka” dodatkowo pomagała w otrzymaniu pracy w innych instytucjach państwowych.

Największą kategorią są jednak zwolnienia dyscyplinarne. Na straży „dobrego” wizerunku aparatu bezpieczeństwa stali pracownicy Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Przeprowadzane przez nich kontrole i sprawdzenia doprowadzały do licznych zwolnień z WUBP. W przypadku kobiet z białostockich struktur UB z tego powodu 32 proc. zostało zwolnionych z zakazem powrotu do pracy w organach bezpieczeństwa publicznego. W obrębie tej kategorii wyróżnić można kilka przyczyn prowadzących do dyscyplinarnego zwolnienia. Przewagę stanowiły kobiety, które do obowiązków służbowych odnosiły się w sposób „lekceważący”. Część otrzymywała opinię jako „nienadające się”, co w rzeczywistości oznaczało nieprzyswojenie reguł i porządku ustanowionego przez MBP. Duży odsetek kobiet zwolniono natomiast za „niemoralne prowadzenie się”. Z szeregow „bezpieki” wykluczano na pewno kobiety „niepewne politycznie”, które miały w rodzinie osoby podejrzane (np. utrzymujące kontakty z okupantem niemieckim). Z ewidencji zdjęte zostały ponadto dwie funkcjonariuszki, które zdezerterowały w 1946 r. W grupie kobiet zwolnionych dyscyplinarnie pięć z nich miało kontakty z podziemiem niepodległościowym, a trzy należały do AK.

Jedną z nich była Białorusinka Zinaida Gryning, która w wieku 25 lat rozpoczęła pracę w WUBP. Jej ojciec był zawodowym wojskowym. Jako obywatel rosyjski musiał pozostać w bolszewickiej Rosji, ona wraz z matką w 1921 r. wróciła do kraju. Zinaida Gryning ukończyła szkołę powszechną i dwie klasy szkoły przemysłowej w Białymstoku. Przerwała naukę z powodu trudnej sytuacji materialnej. Jej matka przed wojną była działaczką komunistyczną. Po ponownym zajęciu Białegostoku w 1941 r. Niemcy aresztowali ją i rozstrzelali. Do końca okupacji niemieckiej Zinaida Gryning zajmowała się prowadzeniem domu i wychowywaniem swoich dzieci. Trzeciego czerwca 1946 r. przyjęto ją do pracy w WUBP w Białymstoku na stanowisko sekretarki zastępcy szefa urzędu mjr. Józefa Pluty. W połowie lipca 1946 r. została zwerbowana przez swoją sąsiadkę do współpracy z podziemiem niepodległościowym. Przez ponad pół roku dostarczała wywiadowi WiN wielu cennych informacji, które uratowały niejedno życie i zapobiegły wielu aresztowaniom. Przekazywała treści z narad dotyczące działań wobec miejscowych struktur WiN. Jako wtyczka o ps. „Warszawa” Zinaida Gryning działała do stycznia 1947 r. Po zatrzymaniu przez funkcjonariuszy UB była codziennie przesłuchiwana i torturowana. Skazano ją na 12 lat więzienia. Po zaskarżeniu wyroku przez prokuratora Najwyższy Sąd Wojskowy nakazał jeszcze raz rozpatrzyć sprawę, ale w innym składzie sędziowskim. Tym razem skazano ją na karę śmierci. Adwokat kobiety skierował prośbę o ułaskawienie do Bolesława Bieruta. Prezydent, korzystając z przysługującego mu prawa, zamienił karę na 15 lat pozbawienia wolności. W 1992 r. Sąd Wojewódzki

⁸² AIPN Bi, 98/1653, Akta osobowe Marii Wawrusiewicz.

⁸³ AIPN Bi, 98/1545, Akta osobowe Luby Ziały Krutelewicz.

w Białymstoku unieważnił wyrok, uzasadniając, że Zinaida Gryning działała w interesie niepodległego bytu państwa polskiego⁸⁴.

Kolejną funkcjonariuszką zdjętą z ewidencji pracowników „bezpieki” za przynależność do oddziałów podziemia niepodległościowego była Maria Kuntaras⁸⁵, która we wrześniu 1944 r. rozpoczęła służbę w PUBP w Wysokiem Mazowieckiem. Na stanowisku sekretarki maszynistki pracowała do 18 marca 1946 r. W związku z prośbą Marii Kuntaras o przeniesienie jej do pracy w innym powiecie szef WUBP mianował ją na stanowisko sekretarki Kierownictwa WUBP w Białymstoku. Piętnastego października 1946 r. przeniesiono ją do dyspozycji szefa Wydziału Specjalnego KG MO i wkrótce została oficerem śledczym tego wydziału. W okresie służby cieszyła się dobrą opinią przełożonych. Za wzorowe wywiązywanie się z obowiązków służbowych otrzymywała odznaczenia, pochwały i nagrody pieniężne⁸⁶. Jednak 30 kwietnia 1949 r. Maria Kuntaras została dyscyplinarnie zwolniona z MO za przynależność do nielegalnej organizacji AK, a następnie aresztowana przez funkcjonariuszy MBP w Warszawie⁸⁷. O działalności M. Kuntaras „bezpieka” dowiedziała się z doniesienia agenturalnego. W dniu 19 listopada 1948 r. osobowe źródło informacji ps. „Halina” poinformowało funkcjonariusza UB o kontaktach sekretarki z PUBP w Wysokiem Mazowieckiem z oddziałami podziemia poakowskiego. W toku śledztwa ustalono, że „szef wywiadu AK Obwodu Wysokie Mazowieckie celem ułatwienia pracy wywiadowczej polecił członkowi wywiadu ps. «Irka» zwerbować do pracy wywiadowczej sekretarkę zatrudnioną w PUBP w Wysokiem Mazowieckiem”⁸⁸. M. Kuntaras zgodziła się, a za udzielane informacje miała otrzymywać wynagrodzenie. Wstępując do organizacji, przyjęła pseudonim „Róża”. W działalności wywiadowczej używała także pseudonimu „101”. Jej zadaniem było przekazywanie szefowi wywiadu obwodu wszelkich informacji dotyczących działalności urzędu i przedsięwzięć podejmowanych przez PUBP w Wysokiem Mazowieckiem. Od października 1944 r. do czerwca 1946 r. M. Kuntaras przekazywała przeciętnie trzy, cztery meldunki miesięcznie. Podawała w nich skład osobowy urzędu, charakterystyki funkcjonariuszy, zmiany kadrowe oraz nastroje wśród pracowników⁸⁹. W tym też czasie Maria Kuntaras nawiązała bliższe kontakty z sowieckim doradcą kpt. Rykowem, z którym latem 1945 r. wspólnie zamieszkała. Rok później oboje przenieśli się do WUBP w Białymstoku⁹⁰, gdzie Rykow pełnił funkcję doradcy naczelnika Wydziału III WUBP⁹¹. W okresie gdy

⁸⁴ AIPN Bi, 98/661, Akta osobowe Zinaidy Gryning; T. Danilecki, *Sprawa Zinaidy Gryning...*, s. 236–244.

⁸⁵ Biogram Marii Kuntaras zob. A. Chmielewska, J. Drozdowska, J. Gogolewska, *W godzinie próby. Żołnierze podziemia niepodległościowego w Białymstoku po 1944 roku i ich losy*, Białystok 2010, s. 205–213.

⁸⁶ AIPN Bi, 015/48, Wyrok w imieniu Rzeczypospolitej Polskiej Wojskowego Sądu Okręgowego w Warszawie, 10 VIII 1950 r., k. 21–23; J. Bednarek, *op. cit.*, s. 142–207.

⁸⁷ AIPN Bi, 98/826, Akta osobowe Marii Kuntaras.

⁸⁸ *Ibidem*.

⁸⁹ J. Bednarek, *op. cit.*, s. 142–207.

⁹⁰ AIPN Bi, 015/48, Agenturalne doniesienie źródła ps. „Halina”, 19 XI 1948 r., k. 2; AIPN Bi, 019/133/4, Kwestionariusz osobowy na członka nielegalnej organizacji AK założony na Marię Kuntaras, 26 I 1988 r., k. 69v.

⁹¹ AIPN Bi, 07/1611, Wykaz naczelników WUBP stanowiący załącznik do raportu, sierpień 1946 r., k. 5.

pracowała na etacie sekretarki zastępcy szefa WUBP do spraw operacyjnych, w dalszym ciągu przekazywała informacje organizacji niepodległościowej. Sporządzała meldunki o planowanych akcjach operacyjnych i wymieniała nazwiska najbardziej zaangażowanych funkcjonariuszy w walkę z podziemiem niepodległościowym. W meldunkach podawała liczbę osób zatrzymanych, zwerbowanych do współpracy z UB oraz inne dane dotyczące pracy urzędu, m.in. scharakteryzowała sytuację polityczną w województwie białostockim przed referendum⁹².

Maria Kuntaras została zatrzymana w kwietniu 1949 r. przez funkcjonariuszy MBP już jako oficer śledczy KG MO w Warszawie⁹³. Wojskowy Sąd Rejonowy w Warszawie skazał ją na karę śmierci. Korzystając z prawa łaski, 16 września 1950 r. prezydent Bolesław Bierut złagodził karę do 15 lat pozbawienia wolności. Maria Kuntaras została osadzona w więzieniu w Inowrocławiu, następnie w Fordonie. Zwolniono ją w kwietniu 1959 r.⁹⁴ Za współpracę z AK-AKO była jeszcze długo szykanowana przez władze PRL i inwigilowana przez SB. W 1963 r. m.in. z tego powodu odmówiono jej wydania paszportu i wyjazdu za granicę⁹⁵. Współpraca Marii Kuntaras z podziemiem niepodległościowym pozostaje niejasna. Trudno jest jednoznacznie ocenić, jakimi pobudkami kierowała się, podejmując współpracę z AK. Niejasne są także jej relacje z kpt. Rykowem. Jednak nie ulega wątpliwości, że informacje przez nią przekazywane wspomagały funkcjonowanie podziemia i umożliwiały lepsze rozpoznanie i odczytanie działań UB.

Obie łączniczki, dostarczając wykazy pracowników wraz z zajmowanymi stanowiskami, wykazy imienne tajnych współpracowników oraz „nadgorliwych” funkcjonariuszy, wspomagały oddziały niepodległościowe w chronieniu swoich żołnierzy. Uzyskane informacje pozwalały na poznanie struktur i metod działania organizującego się na terenie woj. białostockiego aparatu represji. Dane o planowanych akcjach i zamierzonych aresztowaniach zapobiegały zatrzymaniom członków podziemia. Na podstawie przekazywanych informacji z polecenia komendanta obwodu lub szefa wywiadu obwodu likwidowano zdrajców i komunistycznych konfidentów. Swoją działalnością Zinaida Gryning i Maria Kuntaras niewątpliwie przyczyniły się do zwiększenia szans struktur niepodległościowych w przedłużającej się i nierównej walce z reżimem komunistycznym. Zinaida – jak pisał Tomasz Danilecki – była bardzo odważna, potrafiła wziąć samochód służbowy szefa „bezpieki” i pojechać do oddziału partyzanckiego, aby ostrzec dowódcę przed planowaną akcją⁹⁶. Odwaga i determinacja uratowały życie wielu osobom, a w licznych wypadkach uchroniły przed morderczymi przesłuchaniami i represjami.

Podsumowując, można stwierdzić, że poza pojedynczymi przypadkami omawianymi w referacie kobiety w równym stopniu co mężczyźni brały udział w budowie ustroju komunistycznego w Polsce, a świadomość współdziałania na pewno wzrastała z biegiem lat. Bardziej „gorliwe i wyróżniające się” awansowały na kolejne szczeble kariery zawodowej. Podany przykład Sonii Rogowskiej, która nie jest odosobnionym przypadkiem

⁹² AIPN Bi, 98/826, Raport referenta Wydziału MPB do naczelnika Wydziału MPN, 6 V 1949 r., k. 11; J. Bednarek, *op. cit.*, s. 142–207.

⁹³ J. Bednarek, *op. cit.*, s. 142–207.

⁹⁴ AIPN Bi, 015/48, Wniosek naczelnika więzienia do Rady Państwa w Warszawie, 22 I 1957 r., k. 33.

⁹⁵ *Ibidem*, Postanowienie o zastrzeżeniu wyjazdu za granicę, 27 XI 1963 r., k. 17a.

⁹⁶ T. Danilecki, *Sprawa Zinaidy Gryning...*, s. 236–244.

kariery zawodowej w „bezpiece”, dowodzi dużego zaangażowania kobiet w usprawnianie systemu i walkę z jego przeciwnikami. Kobiety – funkcjonariusze mające „wysokie wyrobienie polityczne” od strony ideologicznej przygotowywały kadry do budowy komunistycznej Polski, ugruntowując wśród swoich słuchaczy przekonanie o potędze władzy ludowej.

Niniejszy artykuł nie wyczerpuje tematu. Do pełnej analizy obrazu kobiety w strukturach aparatu bezpieczeństwa niezbędne są bardziej szczegółowe badania. Nieznany w dalszym ciągu pozostaje procentowy udział kobiet w poszczególnych jednostkach organizacyjnych MBP. W celu uzyskania pełnego przekroju zatrudnienia pod względem wieku, pochodzenia społecznego, narodowości i wykształcenia należy sięgnąć po szerszy (pod względem terytorialnym) materiał źródłowy.

Przychylam się ponadto do zdania wielu historyków, że mimo szeroko prowadzonych badań nad kadrami MBP i podległych mu urzędów terenowych dalej niewyjaśniony pozostaje fenomen udziału tylu tysięcy obywateli polskich w strukturach obcego ustroju.